

Tut ils Rumantschs duessan avair pled en chapitel

Propostas dad Andreas Glaser per ina democratisaziun da la Lia Rumantscha

DA MARTIN CABALZAR

■ **La Lia Rumantscha ha dà l'incumbensa d'elavurar in parairi giuridic per sclerir la dumonda co l'uniun tetgala da la Rumantschia pudess daventar pli democratica. Las conclusiuns dal parairi duain vegnir discutadas en ina dieta publica che ha lieu ils 11 da zercladur a Cuira.** Il professor da dretg *Andreas Glaser* vegn en ses parairi a la conclusiun che la represchentatività da la Lia Rumantscha e da sias decisziuns per l'entira Rumantschia na saja betg garantida sin fundament da la basa giuridica actuala. Quai malgrà che la represchentaziun da la Rumantschia – sco totalità da las Rumantschas e dals Rumantschs – è francada en las statutas da la LR che è organisada sco uniun. Sco Glaser s'exprima envers La Quotidiana è el vegnì incumbensà da la LR d'elavurar mesiras instituziunalas per rinforzar il fundament da las decisziuns democraticas che concernan la lingua rumantscha. En quest connex duai el proponer las mesiras giuridicas per rinforzar la lavur politica da la LR e mussar tge mesiras instituziunalas che èn necessarias per eliminar las flaivezas democraticas da las structures actualas da la LR.

Ina discussiun permanenta

Il basegn da democratisar las structures da la LR n'èn betg novas, repetidamain è vegnì proponì da realisar in «parlament rumantsch». En quest connex pon ins era menziunar l'idea da transfurmar la LR en ina corporaziun dal dretg public. Tuttina vegn Glaser a la conclusiun che l'idea d'ina corporaziun da dretg public na duaia betg vegnir perseguitada vinavant. Era l'idea d'in parlament taxescha Glaser per pauc opportuna. Vesì realisticamain dettia paucas decisziuns politicas d'impurtanza che pretendian ina vasta concessiun da la basa. Ina da las paucas tema-



Andreas Glaser: «La Lia Rumantscha na represchenta betg pli l'entira Rumantschia.»

MAD

ticas relevantas che pretendan ina vasta acceptanza da la basa saja la decisziun co vinavant cun il rumantsch grischun. Damai che dumondas substanzialas sajan raras saja era l'attractività d'in mandat en quest parlament rumantsch plitost pitschna, constatescha Glaser. Tenor el na dovria la LR per rinforzar sia pusiziun betg exnum ina midada radicala da sia basa legala. Anzi, per pudair mantegnair sia pusiziun vers anora saja la cuntinuità da gronda impurtanza, resumescha Glaser.

Ina reorganisaziun da las uniuns affiliadas che èn fitg differentes en lur structures e funcziuns per cuntanscher uschia indirectamain ina meglra represchentanza fissia pussaivla, denton colliada cun blera lavur ed ins na possia anc betg garantir in resultat favuraivel.

Dal reminent na possia era l'integraziun da tut las organisaziuns rumantschas en la LR anc betg garantir a priori ina meglra represchentanza dal pievel rumantsch. L'integraziun da Pro idioms en las structures da la LR fissia bain necessaria tenor la logica da fin qua, dentant en vista a la disproporziun dals commembers da la Pro idioms cun las ulteriuras uniuns affiliadas strusch abla da midar la situaziun democratica nuncuntenaivla da la LR. Sin fundament da quellas expectoraziuns propona Glaser ina refurma «giuridicamain miaivla», «en la chausa dentant fundamentalmain nova». La furma d'uniun duai vegnir mantegnida, il commembri ed il dretg da decisziun dentant vegnir reglads da nov.

Democratisaziun augmenta la vigor politica

Per Glaser èsi cler: «Tras la democratisaziun da la LR e da sias proceduras da decisziun crescha evidentamain era sia impurtanza politica.» En vista a l'impurtanza da la LR sco represchentanza da la populaziun rumantscha sco er il fatg ch'ella ademplescha tenor sias statutas er impurtants pensums publics fissia inditgà da transfurmar l'organisaziun d'ina uniun privata en ina organisaziun dal dretg public. Absolut necessari na saja quai dentant betg. La LR possia far valair sias pretendiuns d'autonomia vinavant era sco instituziun dil dretg privat. Decisiva saja cunzunt «la realisabladad» da las pretendiuns, quai che saja magari er ina dumonda da la «cultura politica». Presupponi che las structures dal dretg privat possian vegnir adattadas a las novas sfidas duai quai vegnir pussibilità en il senn d'in «svilup evolutiv». In'impurtanta incumbensa da la LR saja primarmain da pudair garantir che la populaziun rumantscha possia conceder en dumondas essenzialas dal linguatg.

En vista al fatg ch'ina represchentanza permanenta (parlament) da la Rumantschia fiss strusch cunvegna per mancanza da dumondas propi relevantas propona Glaser da realisar votaziuns a scrit u a moda electronica per decisziuns impurtantas per la Rumantschia. En quest connex saja ina buna cooperaziun cun ils organs statals indispensabla. Quai pudessia era succeder vinavant tras cunvegna da prestaziun che surdattan a la LR tschertas cumpetenzas e tscherts pensums d'agir sin plaun cultural e linguistic.

Votaziuns electronicas u a scrit enstagl radunanzas da delegads

Sin fundament da las reflexziuns fatgas propona Glaser da stgassar la radunanza da delegads en sia furma actuala. Las societads affiliadas duain bain manar vinavant lur activitads sco stretgas partenarias da la LR, dentant betg esser colliadas instituziunalmain cun la LR. Plinavant na duai la LR betg pli esser constituida sco uniun tetgala da las organisaziuns rumantschas, mabain sco represchentanza da l'entira Rumantschia.

Tenor questa proposta remplazza la LR la radunanza da delegads da las uniuns affiliadas cun votaziuns electronicas u a scrit da ses commembers. «L'organisaziun fiss sumeglianta a quella d'ina pitschna vischnanca», di Glaser. Nagin parlament, perencunter la Rumantschia sco totalità dals votants e vinavant ina suprastanza che consista da tschintg commembers. La differenza fiss suletta-main che las decisziuns na vegnissan betg pridas en radunanzas, mabain per votaziun electronica u a scrit.

Damai che questa varianta avess il dischavantatg ch'ils commembers stuessan votar mintg'onn era davart tractand pauc attractivas sco rendaquint, rapport annual etc.) tira Glaser en consideraziun ina segunda varianta. La LR pu-

dess stgaffir ina «radunanza da delegads qualitativa» cun 12 fin 25 commembers. Quels na represchettassan dentant betg pli las uniuns sco fin qua, mabain las votantas ed ils votants. Questa furma d'organisaziun fissia da paregliar cun ina vischnanca cun parlament. Per garantir ina repartiziun regiunala dals mandats pudessian ins vinavant resguardar tscherts elements federalistics, manegia Glaser.

Per augmentar sia legitimaziun democratica duai era la suprastanza da la LR vegnir elegida directamain dal pievel rumantsch e betg da delegads da las organisaziuns. Pussavel fissi che las regiuns rumantschas actualas funcziunassan sco circuls electorals.

Tgi fa part da la Rumantschia?

Ina dumonda centrala è bain tgi che tu-tga tar la Rumantschia e duai uschia avair la cumpenza da conceder. Tenor Glaser èsi impurtant che tut las persunas che sa numnan Rumantschs (identità sco criteri subjectiv) e che domineschan il rumantsch (enconuschientscha da la lingua sco criteri objectiv) possian conceder davart dumondas impurtantas da la lingua. Instruments per eruir ils Rumantschs pudessian esser: ina declaranza persunala, l'origin da burgais d'ina regiun rumantscha ed enconuschientschas minimalas da la lingua rumantscha.

S'entelli che er ils dretgs d'iniziativa e referendum ston esser garantids. En consideraziun vegn era tratg ina minorità bloccanta per la Rumantschia en dumondas sensibilas da linguatg sin plaun chantunal sco era la legitimaziun da far recurs per la LR en dumondas da lingua analog a las organisaziuns da l'ambient en lur domenas.

Ulteriuras infurmaziuns:
www.liarumantscha.ch

Diesch tesas sco basa da discussiun

Tesa I – La Lia Rumantscha (LR) na represchenta betg pli l'entira Rumantschia

Discussiuns en connex cun la politica da linguas e la rolla da la LR han mussà che la «basa» da las Rumantschas e dals Rumantschs na sa senta betg pli represchentanza tras las delegadas ed ils delegads en l'organisaziun da tetg.

Tesa II – La radunanza da delegadas e delegads (RD) da la LR è fitg eterogena

Las uniuns affiliadas da la LR, che constitueschan la RD, han differentas structures organisatoricas (e per part differentas finamiras).

Tesa III – La RD n'è betg atractiva e relevanta per la Rumantschia

La RD è fitg formala e cunquai normalmain era pauc atractiva. Ella ha pers ultra da quai relevanza en dumondas strategicas ed operativas. La posiziun da las delegadas e dals delegads en las regiuns è indeblida, lur spazi d'acziun è limità adina pli fitg. Las vuschs che pretendan in parlament rumantsch per represchentar meglia la «basa» che la RD actuala, sa fan udir adina pli fitg. Sche la RD vulesse esser quest parlament rumantsch sto ella avair in pled en chapitel e pudair decider en dumondas relevantas per la Rumantschia.

Tesa IV – Ina democratisaziun pretenda ch'ins sclereschia

Tgi ch'è Rumantsch e tgi betg? Sch'ins vul ch'il pievel rumantsch decidia en dumondas da lingua e cultura ston ins definir ordavant tgi ch'è insumma ina Rumantscha u in Rumantsch e tgi betg. E tgi da quellas e quels duess la finala decider davart tge du-

mondas? Tgi elegia p. ex. ils suprastants e la presidenza da la LR? Mo ils Rumantschs e las Rumantschas dal territori da tschep u era quellas e quels da la diaspora? Il connex tranter lingua e domicil sto vegnir sclerì. (Co definir il territori rumantsch?)

Tesa V – Leschas da lingua fan mo senn sch'il rumantsch vegn vivì e sustegnì

Leschas da lingua protegian il rumantsch là nua ch'el viva. Ellas èn mo uschè bunas sco la voluntad dal pievel da duvrar e sustegnair sia atgna lingua. Da sa referir a la basa giuridica fa perquai mo senn sch'il rumantsch vegn era vivì e sustegnì da la populaziun. In punct cardinal en questa tematica èn las fusiuns da vischnancas e circuls.

Tesa VI – La Rumantschia dovra tut las Rumantschas e tut ils Rumantschs

Il dumber da las Rumantschas e dals Rumantschs che vivan en il territori tradiziunal rumantsch stagnescha u diminuescha schizunt. Sche nus vulain rinforzar la Rumantschia en l'avegnir dati mo duas pussaivladads:

a) integrar linguisticamain era quellas e quels che vegnan natiers u che passentan regularmain temp en il territori tradiziunal rumantsch e
b) procurar che era las Rumantschas ed ils Rumantschs en la diaspora possian viver e mantegnair lur lingua e cultura.

Tesa VII – La LR promova e sustegna actualmain mo ina part da las Rumantschas e dals Rumantschs

La LR è in'organisaziun da sustegn. Sia lavur principala en favur dal rumantsch

capita en las regiuns tradiziunalas rumantschas, damai là, nua che la lingua è (anc) la pli viventa.

Per garantir la promoziun ed il sustegn dal rumantsch en sia unitat èsi da decider schebain era la diaspora grischuna e la diaspora svizra duessan furmar ina u perfin duas «regiuns rumantschas».

Tesa VIII – Tut na sto betg vegnir mess a disposiziun u translà per forza er en rumantsch

En temps da stgarsezza da resursas finanziaras e persunalas èsi da ponderar fitg bain nua impunder ils meds a disposiziun. Tge fa propi senn da metter a disposiziun u da translatar en rumantsch e tge betg? Tge activitads èn effizientas e tgeninas betg? En tge champs stuess la LR esser preschenta e lavurar?

Tesa IX – Ideas e projects concrets vegnan sustegnids

Dumandar la confederaziun ed il chantun per in augment da las subvenziuns è pussaivel sche ideas e projects concrets èn avant maun. Sviluppars tals projects sto esser l'emprim pass. E l'emprima dumonda sto esser: tge projects rinforzan propi il rumantsch?

Tesa X – La bilinguitad è ina schanza e betg in privel

Ils Rumantschs èn «condemnads» a la bilinguitad (rumantsch/tudestg) u perfin a la trilinguitad (rumantsch/tudestg da scrittira/dialect svizzer). Pli fitg che questa bilinguitad u trilinguitad vegn vivida a moda natirala e spontana e pli fitg ch'ins senta il rumantsch sco plivalur.